

- MALER (1972): Bertil Maler, «Guimerà i el premi Nobel» dins: *Serra d'Or*, 150, 15-3-1972, ps. 31, 32.
- MIRACLE (1958): Josep Miracle, *Guimerà*, Barcelona: Aedos; «Biblioteca Biogràfica Catalana», núm. 13.
- MARTORI (1995): Joan Martori, *La projecció d'Àngel Guimerà a Madrid (1891-1924)*, Barcelona: Curial i Publicacions de l'Abadia de Montserrat; «Textos i Estudis de Cultura Catalana» 46.
- (1972): Josep Miracle, «Guimerà i el premi Nobel», *Serra d'Or*, 151, 15-4-1972.
- MOLAS (1995): Joaquim Molas, «Parlament inaugural de l'any Guimerà», dins: *Mil 9-cents noranta-5*, El Vendrell: Comissió Any Guimerà.
- MONZÓ (2007): Quim Monzó, *Discurs d'inauguració de la Fira del Llibre de Frankfurt*, Barcelona: Quaderns Crema.
- NEUMANN (1999): Petra Neumann, *Untersuchungen zu Werk und Rezeption des katalanischen Dramatikers Àngel Guimerà*, Frankfurt del Main: Peter Lang.
- SOLER (1988): Maridès Soler, «Caciquisme i color local a *Terra baixa* d'Àngel Guimerà i a *Tiefland* de Rudolph Lothar i Eugen d'Albert», dins: *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 1, ps. 132-149.
- VALL (2009): Xavier Vall, «Àngel Guimerà», dins: Enric Cassany (ed.), *Panorama crític de la literatura del segle XIX*, vol. IV, Barcelona: Vicens Vives, ps. 337-358.

RAFANELL, August: *Notícies d'abans d'ahir. Llengua i cultura catalanes al segle XX*, Barcelona: Acontravent, 2011.

JOAN FERRER I COSTA

Universitat de Girona, Departament de Filologia i Comunicació  
joan.ferrer@udg.edu

**August Rafanell explorador de terres ignotes: entre «carall, gavatx, me sembla que tenes força llengua» i «*Man spricht deutsch und pat at ihm pat at ham!*»\***

Avui segurament ja ningú no se'n recorda, de Shmuel Yosef Agnon (1888-1970), escriptor en llengua hebrea que va ser premi Nobel de literatura. La seva novel·la més important porta el títol de *Temol xilxom* (*Ahir, abans-d'ahir*) i va ser publicada l'any 1945, quan Europa acabava de passar per la guerra més sagnant de tota la seva història, que va comportar l'extermini de gairebé sis milions de jueus. Agnon, en aquesta obra mestra —si Déu em dóna vida i salut, més endavant la traduiré al català— ens parla de coses i de persones que existien ahir i també abans-d'ahir, però que ara ja no hi són.

\* Aquest treball forma part del projecte de recerca: "Sobre els territoris de la llengua: la frontera franco-espanyola en la història de la llengua i la identitat catalanes". Referència: FFI2011-27361. Organisme: MICINN. Investigador principal: Francesc Felíu.

És un fet ben curiós que el darrer llibre del professor August Rafanell s'intituli *Notícies d'abans d'ahir. Llengua i cultura catalanes al segle xx*, nom bessó de l'obra mestra d'Agnon. L'autor es proposa «de donar la paraula a una colla de testimonis amagats sota el verdet de la desmemòria» (p. 12) i, nauta expert d'arjau segur, ens guiarà al llarg de gairebé sis-centes pàgines en un viatge apassionat i apassionant per la història de la llengua i de la cultura catalanes des de la fi del segle XIX fins a la mort del general Franco. Hi ha centenars de monografies sàvies i barbudes sobre determinats aspectes d'aquesta història, però Rafanell s'emboscarà per corriols que gairebé mai ningú no havia fressat. Es tracta d'escriure «des dels marges de la "literatura acadèmica"» (p. 13). El viatge literari promet ser emocionant.

El primer estudi és «La il·lusió francesa» i ens situa en un ambient curiós de la Barcelona de l'endemà del 1898. Rubén Darío, aleshores periodista del diari argentí *La Nación*, detectava que en la societat catalana hi havia «los autonomistas, los francesistas y los separatistas» (p. 26). Espanya es moria i hi havia qui pensava en el que Rafanell anomena «un canvi de naturalesa» (p. 29), que volia dir un canvi de bandera: deixar de ser espanyols per esdevenir francesos: «je conclus à l'autonomie catalane sous de drapeau français» (p. 57). Són les paraules del periodista Arthur Huc, que parlava sota l'influx de Pompeu Gener. El banquer Iu Bosch formava part dels qui maquinaven l'annexió de Catalunya a França: «Si Francia abre los brazos á Cataluña, España está perdida» (p. 67). Aquest episodi durà molt poc, perquè pensar que França redimiria Catalunya, durant la primera dècada del 1900 ja es va veure que era picar ferro fred. Aleshores el catalanisme radical ja sols podia girar cap al nacionalisme d'exclusió: el de la nació immediata, que és la lingüística, com ens ensenya Rafanell. Però això té altres problemes, que són els de dibuixar-ne el mapa, i aquí entrem en el segon estudi de l'obra: «Català i occità sobre el mapa».

En un món antic, la llengua forma part de la natura més que no pas de la cultura. Quan «tot era al lloc que li tocava ser, la ignorància dels límits de les llengües en protegia l'ús» (p. 75). Ernst-M. Arndt, endut pel remolí romàntic, afirmà que «l'única frontera natural vàlida d'un poble la forma el seu idioma» (p. 77). Això, als jacobins francesos, que tenien la paella pel mànec des del 1789, no els va fer cap gràcia. L'*Encyclopédie* pontificarà que en una nació «il ne peut y avoir dans sa manière de parler qu'un usage légitime». A fi d'eradicar els il·legítims —era allò de: morta la cuca, mort el verí— l'erudit Coquebert va censar tots els parlars de l'Hexàgon, però no va ser capaç de marcar línies sobre el mapa per separar els parlars romànics. L'ambaixador de Napoleó a Espanya va escriure que a Catalunya s'usava una llengua «très semblable au patois qu'on parle en Languedoc» (p. 81). Aquí, la reproducció en l'obra de Rafanell dels primers mapes —en color— lingüístics d'Europa té un valor afegit extraordinari. El primer mapa del límit del català rossellonès amb el llenguadocià va ser publicat per Abel Hovelacque el 1891. La realitat, però, és sempre ambigua, de manera que el català ocupava «une place tout-à-fait particulière parmi les idiomes de la langue d'oc»

(p. 86); és a dir, malgrat el mapa, no era pas clar si el català havia de ser considerat un dialecte occità o bé com una branca distinta «dans le système des langues novolatines». Rafanell demostra que l'empenta per passar de l'una a l'altra va ser el resultat del moviment catalanista: «La potència del moviment catalanista va decidir, per damunt del veredict de tècnics en lingüística descriptiva, la sort del català dintre de la Romània» (p. 90). És doncs la idea de nacionalitat la que va permetre fer el pas de dialecte a llengua: «El que passava a la Catalunya del primer catalanisme tenia molt poc a veure amb el que succeïa a Occitània, territori desestructurat, imprecís i mancat de vibració idiomàtica» (p. 91). Mai ningú no havia demostrat com ara ho ha fet Rafanell aquest fet: per veure les llengües calen també unes ulleres culturals que permetin veure-les. Per mostra, un botó: fa uns estius, jo passejava pel passeig de mar de Lloret amb la meua esposa i em vaig aturar a escoltar un grup de turistes israelians. El guia els deia en hebreu, tot mostrant-los el cartell de la porta de l'Ajuntament que diu «Casa de la Vila»: «Mirin quina cosa més curiosa: *casa* és en espanyol i *vila* en francès». Per al guia israelià, entre l'espanyol i el francès no hi havia res que ell pogués veure.

«Pels límits de la consciència» aporta un dels descobriments més importants que fa Rafanell en aquest llibre: la frontera entre el Llenguadoc i Catalunya afitada per unes marques en les pedres, que han perdurat des del segle XVII. Rafanell, un docte professor universitari, segurament cofat amb salacot, va resseguir el camí que descriu Jaume Massó Torrents en els seus *Croquis pirinencs* (1896) on descobrí que les Corberes esdevingueren «la més gran frontera natural que puga separar dos pobles» (p. 102). A partir d'aquí Rafanell ens mostra infinits detalls erudits sobre la percepció d'allò que, copiant el títol d'una obra del gran Coromines, podríem anomenar *entre dos llenguatges*: «Per molt que s'assemblés al parlar del Rosselló, el llenguadocià de Narbona s'havia tornat un patuès. No solament perquè l'hi consideressin els seus practicants. Ho era de debò. El rossellonès, no. Més que els secrets de la gramàtica, allò que descompartia la llengua de Salses en avall dels romànics del nord de la Corbera era el seu crèdit social. Al sud del gran massís, el *patois* havia esdevingut un adjectiu denigratori, sempre propi dels altres. Al nord, en contrapartida, aquella designació era l'única que servia per representar la mala vida d'un jargó inculte i brutejant» (p. 109). Però Rafanell no en té prou, amb l'erudició, sinó que ens sorprèn amb el treball d'explorador i fotografia les fites ètniques que ha descobert, com ara *la roca d'en Taló*, que, en la part que toca al costat de Montner, té marcada la creu dels reis d'Aragó i en la que mira a Tor, les tres espigues del casal dels Montesquiu: per una banda el signe d'un estat i per l'altra el d'un senyoriu. És la frontera de la *gavatxeria*: «le pays du Nord où l'on ne parle pas catalan, la *Barbarie*» (p. 133).

En les «Imaginacions noucentistes», Rafanell tot comentant les notes de Maragall al centre d'aigües de Cauterets (1901) i de Prat de la Riba des de Durtol (1902) ens (de)mostra el valor de l'imaginari en la construcció de les realitats col·lectives: «Si bé no seria sensat afirmar que el Noucentisme va crear la *nacionallitat catalana*, sí que podríem dir que va fabricar-ne la idea. El Noucentisme va

crear la *imago catalanorum* que va recórrer de cap a cap el segle xx. Fins avui mateix. Mai abans el país no havia tingut ocasió de congregar tantes vocacions a redós d'un projecte tan orgànic: d'un projecte sentidament nacional» (p. 153).

«Els efectes d'un banquet» és un assaig de microhistòria cultural formidable: demostra com després de l'atac salvatge dels militars espanyols contra la redacció del *Ju-cut!* del 25 de novembre de 1905, els plurals femenins es comencen a escriure amb *e*. És una minúcia que ens ajuda a comprendre els lligams entre llengua, cultura, societat i política del començament del segle xx.

En «La bella mentida de Montoliu», el professor Rafanell segueix la pista d'un filòleg que mai no ha merescut l'atenció de gairebé ningú: Manuel de Montoliu, fill de família aristocràtica i tronada, que va estudiar a Alemanya i va rebre l'influx de K. Vossler. Per a Vossler, «com més dotat i més civilitzat és un poble, més perfecta és la seva llengua, més fixa la seva gramàtica i més precís i matisat el seu lèxic» (p. 184). Aquest home en sabia molt i Rafanell ho explica amb una claredat meridiana: «Darrere del cultiu d'una llengua, sempre hi ha una manipulació en societat. [...] O el català s'ordena per sobre de la cacofonia elemental, o es descompon dintre d'una llengua altra.» (p. 187). Montoliu, l'any 1906, ho tenia molt clar, això: «Si no'ns decidim d'entrar de ple en aquesta nova renaixença de l'ànima llatina, ens trobarem ab el següent dilema: o bé seguir conservant exclusivament, com fins ara, l'aspecte més personal, més idiosincràtic del nostre esperit, la nota diferencial qui separa el nostre caràcter del dels altres pobles de la germanor llatina, l'element autòcton primitiu, atàvic, inculte y selvàtic de la nostra petita comunitat, y en aquest cas caiem, pera no sortirne més, en el ruralisme, el vallfogonisme, el pitarrisme, en aquest tipisme de baixa estofa, rèmora encara de la nostra literatura, que faria d'ella una varietat pintoresca del *folk-lore* dels pobles selvatges; o bé, optant per l'altre extrem, ens llansem a les cegues en brassos del més exagerat cosmopolitisme, o si's vol, europeisme literari» (p. 187). Aquest Montoliu, però, l'any 1929 aplaudia la crítica de Calveras de l'antinaturalisme normatiu que Fabra havia imposat. Rafanell conclou de manera magistral i no em sé estar de transcriure el darrer paràgraf de l'estudi: «Fabra havia aconseguit alterar el curs natural de les coses. Havia fet que els humils reguerots de l'idioma dels catalans convergissin, que fessin com el Sena, que de ribera de pagès es torna, al seu pas per París, cabal majestàtic. No trobo un exemple millor per fer veure que, com deia lord Byron, la mentida embellida sempre acaba concordant amb la veritat. Manuel de Montoliu, que ho sabia, va acabar fent com si no hagués passat així. El ressentiment el va dur a incórrer en la mentida més grossa de totes, que és l'autoengany.» (p. 201).

«Miquel i Planas, a la dreta de Fabra» és el primer estudi seriós que es dedica a aquest savi estrambòtic, bibliòfil i gran editor de textos catalans medievals, que va viure entre 1874 i 1950 i que l'inefable Riba va descriure com «aquell enorme idiota que es diu Miquel & Planas S. en C.» Rafanell, savi i perspicaz, demostra, entre altres coses, que «Miquel i Planas deu ser, si no el primer, un dels primers a considerar el particularisme valencià com un perill català» (p. 210). Aquest home,

en un primer moment assimilà el treball filològic de l'IEC, però a partir de 1914, quan entra com a numerari a l'Acadèmia de Bones Lletres començà a practicar un antinoucentisme estètic: «*El noucentisme és un afany immoderat d'exhibició y una cotització de valors literaris ab vistes a la nòmina*»; i tindrà la gosadia de parodiar el Pantarca —i hem de reconèixer que amb molta gràcia—: «Rau en la continuïtat temporal la contingència de tot esdeveniment, àdhuc imprevisible. [...] ¿No estarà escrit acàs que la Pau de demà sía obra nostra? ¿Perquè no, tenint entre nosaltres a la Teresa? ¿I perquè tampoc, essent nostre gonfanoner aquest kolós de la Filosofia y de la Plàstica que'l món admira en el nom rutilant d'en Xenius?» (p. 218). D'aquí a lluitar contra la reforma lingüística sols hi havia un pas, i Miquel el farà. Rafanell conclou: «Miquel i Planas haguera pogut afirmar, amb Maurice Barrès, i amb tants i tants altres senyors arrugats: “J'aime mieux un long passé qu'un long avenir.” Amb l'afegit que ell, *connaisseur* fidedigne d'aquest llarg passat, aspirava a ser-ne amo i senyor. A la dreta de Fabra, doncs, s'hi va acabar habitant un lloc preferencial.» (p. 226). Miquel & P acabarà publicant un llibre en català el «Año de la Victoria», amb títol en castellà *Sonata en tres tiempos* «concebut, no pas en un “català arcaic”, sinó en un català alternatiu: en el català dels *abs* i les *ys*» (p. 238), com si Fabra no hagués existit.

«Pro Germània» situa els lectors en un món molt poc conegut: el dels catalans que durant la Primera Guerra Mundial van prendre partit per Alemanya. En paraules de Rafanell: «La neutralitat de l'Espanya oficial —sosté Cambó— és fruit de la impotència. És fruit de la falta d'una verdadera “idea nacional”. És la necessitat feta virtut. Hi ha qui creu que s'hauria de fer costat a França, “encara que els que això diuen no acaben de precisar lo que ens donaria la França victoriosa”. Després hi ha la minoria, aquells per qui “hauríem d'anar al costat d'Alemanya que, victoriosa, ens donaria Portugal i Gibraltar i el Rosselló”» (p. 261). En aquest context, Rafanell demostra que la idea, tan esgrimida que «els escriptors catalans eren compactament aliadòfils», no és del tot certa. Hi havia Ors, que es movia en una calculada ambigüïtat, però n'hi havia d'altres: Eudald Canivell, tipògraf maçó i anarcoide; Esteve Terradas, eminent catedràtic de física; i la pena dels nois que Prat va enviar becats a estudiar a Alemanya: Jordi Rubió, Pere Bosch, Pere Barnils, Antoni Griera i Manuel de Montoliu. Aquest darrer és el cas més singular: simpatitzava amb els enemics d'aquella França que no havia preservat res d'autèntic, començant per les llengües, que a Espanya sí que s'havien mantingut. La cosa més curiosa és que la germanofília era pura hispanofília.

«Mistral sota Franco» és l'estudi d'un nou cas de microhistòria cultural de gran interès. Rafanell ens situa a la Barcelona acabada d'ocupar, on un jove Pere Tarrés, excombatent de la República escriu «M'he sentit profundament espanyol i mai com avui no em surt del cor un crit ben alt de: Visca Espanya! Visca Catalunya espanyola!» Rafanell es demana: «¿És possible que un crit així sortís, tal qual (o sigui: en català i en veu alta), d'un catalanista convicte com Tarrés? Més que possible, és probable» (p. 286). En aquest context, Rafanell ens fa conèixer un cartell enganxat a les parets de Barcelona ocupada el mateix 26 de gener de 1939,

en què Ramón Serrano Súñer proclamava: «Si el català és un element per a la grandesa de la pàtria, ¿per què no respectar-lo, com foren respectats per França els versos de Mistral i per Espanya els de l'Atlàntida?» Què volia dir això? Per a Rafanell: «Es tractava d'harmonitzar l'espanyolisme rampant amb la catalanitat espontània, també amb la catalanitat culta.» (p. 290). Però tot això va ser un miratge: «Res de semblant als cartells del 26 de gener del 1939 no es tornarà a veure, ni per remei, en l'eternitat de la dictadura de Franco. Tampoc no es tornarà a veure res de semblant a la revivificació de l'occitanitat catalana pensada i feta des de dalt. Ni menys es tornarà a veure res que tingui relació amb la publicitat oficial en català. La pauta imposada pels guanyadors de la guerra serà, durant dècades, la contrària de la que proclamava el pasquí al·lusiú a Mistral i a Verdaguer. El català va acabar sent una taca que desmereixia la grandesa d'Espanya» (p. 293). D'aquí que «un cop cancel·lada l'associació entre Mistral i el catalanisme, pel pensament més reaccionari el mistralisme passa a funcionar com un retrovisor espiritual. Despullat d'atributs regionalistes, Mistral fa d'ambaixador d'una mena d'internacionalisme alternatiu. En plena guerra Eugeni d'Ors, vell amic del mític *Carloun* Maurras, havia assenyalat de quin projecte es tractava: “No estaría de más que, a la consigna a cuya voz se congregan los unos entorno de la tumba del Profeta de la Hoz y el Martillo, respondieran los otros con otra consigna: la de cumular, ritualmente asimismo, junto a la tumba del Mago de la Estrella. Y con el programa ‘¡Padres del Mundo, uníos!’ en réplica al ‘¡Proletarios del mundo, uníos!’ de la destrucción revolucionaria”» (p. 314). La cirereta del pastís és el llibre que l'any 1943 Josep Janés editarà. Es tracta del *Mistral* de Maurras, on es podia llegir: «Nada más bello que nuestra causa: se trata de una nación que quiere conservar su lengua, en la que reside el alma de nuestra raza, y los poetas son los apóstoles de este culto absolutamente inofensivo, os lo juro, para la unidad francesa» (p. 321).

«Antoni Grieria, el filòleg català del Règim» ens apropa a la figura avui arnada d'aquell capellà filòleg tan tronat. Recordo que en una visita que el bisbe Jaume Camprodon va fer a Coromines —jo en vaig ser testimoni—, Coromines va explicar al bisbe que l'antipatia que ell tenia al personatge era deguda a la pèssima qualitat de la seva ciència, no al fet que fos capellà. Mn. Llauro, un savi llatínia gironí, que havia estat condeixeble de Coromines i que també era capellà deia —i Coromines es complaïa a recordar-ho a monsenyor Camprodon—: «Aquest home [referint-se a Grieria] sols diu bestieses». Grieria era un beneït ressentit: «Cal que es restauri l'ortografia tradicional d'acord amb l'ortografia castellana. S'ha d'acabar per sempre amb la doctrina de F[abra].» (p. 330). Ell mateix, però, es va servir durant tota la seva carrera, tant la d'abans com la de després de la guerra, de l'ortografia i de la normativa general que reprovava violentament. Aquest home, amb els diners de la Diputació de Barcelona va fundar a Sant Cugat un Instituto Internacional de Cultura Románica i un *Boletín de Dialectología Española*, però els intel·lectuals catalans —els vençuts— el van menysprear sempre.

El conjunt d'estudis que componen la primera part de *Notícies d'abans d'ahir* són petites monografies que estudien els «testimonis amagats sota el verdet de la

desmemòria». Rafanell ho ha estudiat com a taules d'un retaule perfecte que mostra que entre llengua, història, cultura i ideologia hi ha una troca embullada de fils subtils i indestriables. Cal ser un mestre molt savi i ardit per a elucidar-los, i Rafanell ho és.

La segona part del llibre és en realitat una obra que podria ser autònoma: «La destrucció del català durant el franquisme» és un llibre nou que mai ningú no havia escrit fins ara. Rafanell aporta documents oblidats per tothom per descriure i mostrar aquell món, que era el nostre —el de la nostra infantesa i primera joventut—, perquè tots els qui ara som professors universitaris vam néixer sota aquell règim.

Rafanell comença evocant la figura de Max Aub, que torna a Barcelona l'any 1969 i se la troba «hablando español como si tal cosa». A Catalunya li havien girat la pell. En efecte: recordo que Vicenç Riera Llorca, exiliat a Mèxic —*Mèxic*, escriu Rafanell— fins al 1967, em va explicar que en tornar a Catalunya es pensava que ja no trobaria cap nen que parlés en català. Per sort va anar a parar a Pineda on va conèixer en Quimet Puig, que després va ser el meu sogre, i la seva filla Núria, la meva dona, que aleshores era una nena que encara parlava en català. I com ella, molts altres infants que havien mantingut la llengua en família.

Rafanell sap que a València les coses van ser diferents. Allí el 1939 s'escrivien versos d'aquest estil: «Visca Espanya i amunt! En dolça parla / criden enfervorits els valencians / i el seu esforç acoblen per alçar-la / al dels pobles germans. [...] Soc Francesch d'Espanya, oh ma bella aimia! / qui el dret li pertoca de conqueridor» (p. 355). A Mallorca, el 1937, «en plena orgia feixistitzant» s'edita la primera gramàtica completa del català per a ús d'escolars. Les energies es van reservar per allí on hi havia hagut un nacionalisme diferent. L'escola va ser fonamental. El *Catecismo patriótico* del frare Albino González era una mostra de la nova cultura: «Puede decirse que en España se habla sólo la lengua castellana, pues aparte de ésta, tan solo se habla el vascuence que, como lengua única, solo se emplea en algunos caseríos vascos y quedó reducido a funciones de dialecto por su pobreza lingüística y filológica.» Aleshores: «Los dialectos principales que se hablan en España son cuatro: el catalán, el valenciano, el mallorquín y el gallego.»

Un conegut de Foix que havia fet la guerra amb els vencedors li va dir: «Foix, no sabeu la merda que us ve a sobre». I efectivament va ser així. Era el moment de «hablar en cristiano», com deien els pasquins afixats per les ciutats de Catalunya. La glamurosa senyora Esther Tusquets va escriure: «Mis padres, que siempre habían hablado conmigo en catalán, utilizaron con mi hermano, nacido tras la guerra, el castellano [...], que era, por una parte, el idioma de gran parte de la pija aristocrática y alto burguesa, y, por otra, el que utilizábamos con el servicio, procedente casi siempre de otras partes de España» (p. 378).

Rafanell constata: «Amb la popularització dels tebeos, sempre castellans, el català va perdre un contrafort per la renovació del lèxic, de la sintaxi, de la fraseologia. La llengua catalana mancarà d'un instrument privilegiat per la seva posada al dia» (p. 383).

L'ou de l'escurçó, per dir-ho com Xammar, del nacionalisme lingüístic de Franco té l'arrel —demostra Rafanell— en la querella estatutària del 1931-1932. El diputat Royo ja ho havia dit l'any 1932: «Porque habéis hecho un catalán de laboratorio en el Instituto de Estudios catalanes, que no tiene nada que ver con este catalán que se elabora por el pueblo, que es donde está el origen del idioma. Porque así como el idioma castellano se ha hecho en León y Castilla, y se recogen realmente los giros populares que después se clasifican y se estudian, naturalmente por los académicos, vosotros queréis hacer la lengua de arriba a abajo, y primero habéis creado el “Institut d'Estudis catalans”, habéis inventado una lengua, una prosodia y una ortografía y habéis querido imponerla y queréis la coacción de la inteligencia, de la enseñanza, para darle vida oficial, porque sólo por la fuerza podrá prevalecer un idioma que quiere, artificiosamente, imponerse a la rica espontaneidad del castellano, que nace del pueblo» (p. 385). Però Rafanell considera que hi ha més elements en la psicologia del dictador que cal tenir en compte per explicar l'odi envers la llengua catalana: aventura que potser el record de la Galícia galaicoparlant de la seva infantesa, el desterro a les Balears durant la Segona República que «li va fer veure o reveure, la falta d'espanyol fora del gueto castrense: la falta d'espanyol al cor mateix d'Espanya» (p. 391).

La voluntat destructora va ser total: «amb la derrota de la República i l'abrogació de l'autonomia de Catalunya, la llengua dels catalans, deixada de banda a l'escola i la universitat, als mitjans de comunicació, als tribunals i a l'administració, al teatre i al cinema, als rètols comercials i al notariat, a les empreses, i al primer moment a les trones i fins als reclams dels tramviars, havia de ser tinguda —per l'augusta gràcia de Franco— com un dialecte: com un dialecte usat generalíssimament als carrers dels pobles petits i grans, i també a la capital. Però després de tot com una parleria il·legible. O només legible entre línies, com en els anuncis dels tramvies que proclamaven l'extermini de les “lombrices (cucs)”» (p. 391).

Del 1939 al 1943 es perd la pista del català amb pretensions de llengua. Els *Pastorets* esdevindran els *Pastorcillos*. *Rosa mística* un llibre de poemes del capellà Camil Geis serà la primera obra literària publicada legalment a Catalunya en llengua catalana després de la Guerra. Era l'any 1942. El 1943 es va permetre editar Verdager, però en català «tradicional», és a dir, precientífic, d'abans de Fabra. Mossèn Cinto, amb nom *bilingüe*, era el català bo: rural, levític i espanyol. No l'havia atrapat la grip nacionalista. Era una llengua despullada de tot el que «propiciés la seva homologació amb les altres llengües de cultura» (p. 415). És a dir: una llengua de caga tió o, si ho preferiu, de caganer del pessebre. Rafanell és contundent: «Verdager, sí; el català, no» (p. 415).

Segarra també ho sabia: «Avui, que una ventada de ponent / assassina el perfum de la ginesta...» (1942) va sortir publicat com «Avui, que una ventada impenitent / encongeix el perfum de la ginesta...» (*Poema de Montserrat*, 1950). Les coses, els vencedors les tenien ben clares: «un rojo puede ser un falangista cojonudo, en cambio un catalanista, nunca!», deia un *jefe* de la Falange.



El final de la guerra europea i l'aïllament d'Espanya —inspirada en principis feixistes— de les nacions vencedores, va fer que el règim es comencés a maquillar i permetés les primeres representacions d'obres en català.

Rafanell es pregunta «per què el Règim no va aprofitar la seva «hegemonia cultural», aclaparadora, per tallar d'arrel l'arbre noucentista i promoure l'alternativa al fabrisme. La resposta sembla bastant clara. Va provar-ho, però va arribar a la conclusió que no s'hi hauria apuntat pràcticament ningú. A la segona meitat dels quaranta els joves no estaven per llegir el català de cap classe; i els adults, que recordaven haver-ho fet i encara ho feien amb llibres «de vell», no estaven per experiments neològics» (p. 422). Aquí ens recorda que un dels responsables de la salvaguarda del català normatiu va ser Josep M. Cruzet, el gran editor de la literatura catalana moderna de la postguerra. L'any 1960 —quan jo vaig néixer— es van publicar 183 llibres autoritzats en català. El 1936 se n'havien publicat 865. Lluís Ferran de Pol, un altre de la colla de Mèxic, que en la dècada dels vuitanta va voler que l'anés a veure a casa seva a Arenys perquè estava interessat en el sistema d'aprenentatge de l'hebreu modern —els *ulpan*s— i volia que jo li expliqués què era, havia escrit: «La cultura? La cultura per si sola no suscita mai un país. No ens fem il·lusions. És el país i el seu sentit econòmic, polític i social que fan possible una cultura.» Rafanell rebla el clau: «Ara que Espanya entreobre amb desgana la porta al català culte, podria ser que es caigués en un parany. La llengua no la salven solament els llibres» (p. 426).

La *Primera història d'Esther* (1947) d'Espriu és el funeral simbòlic de la llengua catalana: un mosaic de veus esdevingut caòtic inventari de béns. La por era omnipresent. Rafanell: «El sistema va ordinar una maquinària de record selectiu, sobreimprès a una relectura del passat. Les seves “polítiques de la memòria” van girar exclusivament al voltant de la matança fraticida, i del pronòstic que deia que s'hi podia tornar a caure. Van consistir doncs en un calculat projecte de desmemòria» (p. 431).

L'Església catalana mantindrà el catalanisme i la llengua fins al final del Règim. El paper que van tenir publicacions com ara *Cavall Fort* patrocinada pels bisbats de Girona, Vic i Solsona, que ens van portar aires europeus amb *La patrulla dels castors* o *En Jan i en Trencapins*, va ser providencial per a la mainada que vam ser nosaltres. Rafanell diu que «No exagero pas si dic que, pels nascuts després de la guerra, el català públic que més vam poder apreciar va ser l'encartronat “català eclesialístic”» (p. 437). I té tota la raó del món.

Les declaracions de l'abat de Montserrat a *Le Monde* (14 de novembre de 1963) en què «invocava la *Pacem in terris* del papa Roncalli, que exigia respecte per les *nationes minores*, a fi de denunciar la política franquista contra la llengua dels catalans. De l'encíclica se n'arribaran a distribuir més de 200.000 exemplars en català» (p. 440). El rebombori va ser tan impressionant que el Règim va haver de publicar una nota en què ensenyava les vergonyes: «[després de la guerra] se pusieran ciertas cautelas a la utilización oficial del catalán [...] La cuestión lingüística estaba dejando de ser un problema político para volver a sus contornos natu-

rales de problema cultural. Al mezclarlo ahora con otros de marcadísimo carácter político, el padre Escarré ha hecho un flaco servicio a lo que pretende defender, ya que vuelve a politizar una cuestión como la de la lengua catalana, totalmente ajena a la política, con lo que puede dar razón a los que, en un bando opuesto, tienden también a confundir la lengua con el separatismo» (p. 442). El llop del *separatisme* ja tornava a udolar.

Però en la consciència del Règim de Franco mai no va deixar de ser certa la frase que s'atribueix al governador civil de Barcelona de l'any 1952: «¿Ustedes creen que hemos hecho la guerra para que el catalán vuelva a ser de uso público?» (p. 451). I la veritat és que van fer tot el que van poder per exterminar-lo. És molt significativa la nota del censor que autoritzava la publicació de les *Converses filològiques* de Fabra del 26 de juliol del 1955: «A pesar del matiz catalanista de la obra, como gracias al Movimiento se ha castellanizado, creo que totalmente, la vida catalana y cada día son menos los interesados por estos temas, se considera que no hay inconveniente en que esta obra pueda publicarse» (p. 457). El mal sorge que va redactar això ja sabia el que deia: una llengua sense cap presència pública es trobava agonitzant i, per tant, ja s'acabaria de morir.

El verí mortal, però, va venir per una altra via: la televisió, que s'escampà arreu a partir de mitjans dels 60. Rafanell és immensament lúcid: «A la dècada dels seixanta es tanca el cicle de la normalització del castellà entre els catalans. Pels que manen, el perill català —que, no ens enganyem, és el perill *del* català— ha desaparegut. Ja als anys cinquanta havia començat a perfilar-se el convenciment que la cultura castellana i la cultura catalana vivien en harmonia a més no poder, que tot era qüestió d'escollir o alternar-les. Entrats als seixanta aquesta impressió fermenta. És la jugada perfecta. És l'enèsim cop de sort del franquisme. A partir d'ara allò que els entesos en solen dir diglòssia queda gravat a foc en l'esperit del poble. El català servia pel que se'l deixava servir; el castellà, per tota la resta» (p. 470).

I hi havia un altre factor. Candel en *Els altres catalanas* (1964) ho va dir ben clar: «Ni a Barcelona, ni a Terrassa, ni a Sabadell, ni a Manresa. Per a viure a Catalunya, l'idioma català no es necessita per a res. Això, l'immigrant no és que ho sàpiga. Ho ha trobat així. La necessitat obliga. I a ell no li és necessari» (p. 487). Això que tan lúcidament ens explica Rafanell ens porta no fins al 1975, en què ell acaba el seu estudi, sinó fins a avui mateix.

Hi ha una pregunta que s'imposa: «Per què servia el català, a mitjans dels seixanta? Per viure entre catalanoparlants, esclar. No era pas poc» (p. 491). És veritat. Us puc oferir el meu testimoni personal. Jo encara ho recordo, com si acabés de passar ara mateix, que quan tenia cinc anys, plorava i deia a la mare que no volia anar a escola perquè a primer curs sabia que hi havia una mestra que feia les classes en castellà i jo no l'entendria, perquè aleshores encara era possible no saber castellà en un poble del Maresme. Ara ja no.

Rafanell acaba el seu llibre i aquest cronista, que l'ha seguit amb passió al llarg de gairebé sis-centes pàgines acaba la crònica. El conjunt és imponent: amb la màgia d'una escriptura que captiva, amb l'ajut de la reproducció de mapes, docu-

ments raríssims i fotografies inèdites, el professor d'història de la llengua catalana de la Universitat de Girona ha anat teixint la trama i l'ordit de la història de la llengua i de la cultura catalanes durant els darrers batecs del segle XIX i de tot el segle XX, fins a la mort de Franco. L'obra ha posat damunt del paper documents i idees que eren gairebé desconeguts fins i tot per als especialistes que ens dediquem a aquesta mena d'afers. L'aportació a la història de la cultura catalana penso que ha estat formidable i impagable. El lector no pot fer altra cosa que no sigui expressar amb admiració el seu agraïment per tota la feina ben feta.

PORCEL, Baltasar i Llorenç VILLALONGA: *Les passions ocultes. Correspondència i vida. Epistolari complet (1957-1976)*, Rosa Cabré (ed.), Barcelona: Edicions 62, 2011.

**PERE ROSSELLÓ BOVER**

Universitat de les Illes Balears, Departament de Filologia Catalana i Lingüística General  
[pere.rossello@uib.cat](mailto:pere.rossello@uib.cat)

L'epistolari entre Llorenç Villalonga i Baltasar Porcel, a cura de la professora Rosa Cabré i publicat sota el títol de *Les passions ocultes. Correspondència i vida*, ha estat un dels llibres més esperats dels últims anys tant pels especialistes de la literatura catalana contemporània com pels lectors en general. Hom preveia trobar-hi una gran quantitat d'informacions sobre el món literari català, sobretot dels anys 60, i moltes de les claus de l'obra d'aquests dos grans novel·listes mallorquins, que han gaudit d'una projecció que abasta molt més enllà de les lletres catalanes. En aquest sentit, el volum no decep en absolut i, a més a més, constitueix una obra literària de gran valor. Des de fa més de dos decennis l'obra i la personalitat de Llorenç Villalonga han estat objecte d'abundants estudis per part dels historiadors de la literatura catalana. La seva personalitat ambigua i controvertida ha donat lloc a interpretacions divergents i també a algunes polèmiques. Igualment, l'obra de Porcel, més recentment, ha començat a ser analitzada i sotmesa al rigor de la investigació. Aquest epistolari té, per tant, un interès múltiple. No oblidem que es tracta de les cartes de dos grans novel·listes, la qual cosa queda ben palesa perquè aquest epistolari es llegeix amb el mateix plaer que les millors obres de creació.

Hem de dir que, encara que el títol assenyali que es tracta d'un «epistolari complet», en realitat hi manquen moltes de les cartes que Porcel adreçà al seu mestre i amic. Ignoram els motius d'aquesta desproporció, però és fàcil pensar que Porcel devia guardar les cartes de Llorenç Villalonga com un tresor. Per contra, Villalonga, potser a causa dels canvis constants de lloc de residència (Palma, Son Quint, Binissalem), sembla que sovint tenia problemes amb la recepció i potser amb la conservació de la correspondència de l'amic. Tot i això, Villalonga